

**№3 (61)
2020**

Қурылтайшы және баспагер:
«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz

сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған баслымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒСБК 30.05.2013 ж.
№894 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрсеков Р.Қ. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) –
(*төраға*)
Абайділдин Е.М. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Киев, Украина)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Унзила Шапақ – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Айымбетов М.А. – ҚР еңбек сіңірген
мәдениет қайраткері (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Қазбаева Ә.Ғ. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Қазиев З.Ғ. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қайырбаева Л.К. – PhD (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Киязова А.Ж. – (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қоныс В.Т. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрғазин Б.Қ. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск,
Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек, Қырғызстан)

Журнал редакциясы

Джамбуршин К.А.
Колтубаева Г.Б.
Ерлешева Д.Т.
Жумагелдина Б.Ж.
Байленова А.Қ.
тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алашқы есепке қою кезі
№6592-Ж 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы:

Қазақстан Республикасы, 010000,
Нұр-Сұлтан қ., Д. Қонаев к., 12/1
«Сұлы-жасыл желек» БО
тел.: 8 (7172) 57-03-42
www.zqai.kz
E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

**Qazaqstan Respublikasy Zaǵnama
jáne quyqytyq aqparat institútynyń**

JARSHYSY

gylymi-quyqytyq jýrnal

Редакция бағанасы

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Құқықтық кеңістікті цифрландыру	12
Б.Қ. НҰРҒАЗИНОВ, М.С. АҚЫШЕВ, А.В. БОРЕЦКИЙ Конституциялық құқықтағы «жеке бас бостандығы» және «жеке бостандық» ұғымдарын түсінуге қатысты мәселеге	25
С.К. ИДРЫШЕВА Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде мемлекеттік тілді қолдану саласындағы конституциялық заңдылықтың жай-күйі	34
Г.А. АЛИБАЕВА, Г.А. АБЕНОВА, М.К. МУСАБАЕВ Кәмелетке толмағандарды әкімшілік-құқықтық қорғау: шетелдік тәжірибе және оны Қазақстанда пайдалану қажеттілігі	43
Т.С. НҰРЫШЕВА Сот төрелігінің конституциялық принципі ретінде кінәсіздік презумпциясын практикада қолдану мәселелері	51

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

Е.А. ДҮЙСЕНОВ Заңнаманы экологизациялаудың өзекті мәселелері	58
Г.Б. ҚЫСЫҚОВА, А.Қ. ЖАҚСЫЛЫҚОВА Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу тетіктерін жетілдіру туралы мәселеге	66
Е.У. ЫҚСАНОВ Жер қойнауын пайдалану қатынастарын азаматтық құқық нормаларымен реттеу шектері	75
М.Х. ХАСЕНОВ Қазақстан Республикасында мүлктік кешеннің құқықтық режимін заңнамалық бекіту қажеттілігі туралы	80
А.К. РАХМЕТОЛЛОВ, А.С. ҚЫЗДАРБЕКОВА, С.Д. БЕКШЕВА Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуде сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексінің және нормативтік құқықтық актілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптамасының кейбір мәселелері	89
С.К. АМАНДЫКОВА, А.М. ЕСЕНТЕМИРОВА, А.А. КУСАИНОВ Эндаумент-қорларды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері	97

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

Р.Қ. СӘРПЕКОВ, Д.А. ФИНК Қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында жәбірленуші және куә әйелдерге қатысты мемлекеттік қорғау шаралары мен қауіпсіздік шаралары жүйесі	104
Л.Е. НҰРЛЫМБАЕВА, Л.В. БРУСНИЦЫН, А.Н. АҚПАНОВ Қылмыстық бұйрық өндірісі: іс жүргізу нысанын саралау мәселелері	114
С.С. ҚАРЖАУБАЕВ Салықтық қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаудың себептері мен шарттары	122
А.Т. КӘРШІПОВА, Е.А. ОМАРОВ, Т.Г. МАХАНОВ Қазақстан Республикасындағы қылмыстық сот ісін жүргізудің процесстік шығындарын өндіріп алуды регламенттеудің өзекті мәселелері	131

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

М.А. СӘРСЕМБАЕВ, Д.М. СӘРСЕМБАЕВ Халықаралық және ұлттық валюта құқығы, автокөлік және жолдар	141
Ж.О. ҚҰЛЖАБАЕВА, Ю.С. КОСТЯНАЯ Ақпарат түсінігі туралы мәселеге	150
А.Е. ЖАТКАНБАЕВА, А.К. ДЖАНГАБУЛОВА, К.Н. АЙДАРХАНОВА Траншекаралық бассейндердегі су объектілерінің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басымдықтары және трансшекаралық өзендерді мемлекетаралық пайдалану негіздері	159

А.Ж. СЫЗДЫҚОВ, Б.Ж. САҒЫМБЕКОВ Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың әкімшілік-құқықтық шараларын салыстырмалы-құқықтық талдау (Қазақстан мен Ресей тәжірибесі).....	167
---	-----

Құқықтық мониторинг

А.Қ. ҚАНАТОВ, О.С. ҚАРАХОЖАЕВ, Д. ДОСМЫРЗА Алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізу тиімділігінің (тиімсізділігінің) проблемалық аспектілері (заңнаманы талдау).....	174
А.Б. ҚАЙЖАҚПАРОВА Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы заңнаманың қалыптасуы және дамуы.....	183

Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан

М.А. АЙЫМБЕТОВ Заң терминдерін жүйелеудің кейбір мәселелері.....	191
Д.М. ШЫҢҒЫСБАЕВА Заңда қолданылатын құқықтық фраземалар және ондағы аударманың рөлі.....	195

Жас ғалым мінбері

Ж.К. ЖЕТІБАЕВ Германия мемлекетінің тәжірибесі бойынша электрондық мәмілелердің құқықтық жағдайы.....	201
А.М. АЙТУАРОВА Шет елдерде электрондық үкіметті құқықтық реттеу.....	207
Ю.С. КОСТЯНАЯ Ақпарат - халықаралық-құқықтық қорғау объектісі ретінде.....	215
Ж.А. КҰРАНБЕК Қазақстан Республикасында электрондық (цифрлық) қолтаңбаларды қолданудың кейбір заңдық және техникалық мәселелері туралы.....	228
Р.Э. МАММАДОВ Қылмыскер-мигранттың криминологиялық ерекшеліктері және оның психологиялық сипаттамасы.....	239
О.Р. КЛИМОВА Жеке сот орындаушыларының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдарды Қазақстан Республикасының соттары қараған кезде мерзімдерді қолдану және сақтау.....	247

«Жаршының» архивтік беттері

Н.А. ХАМЗИНА Заң шығармашылығындағы мемлекеттік тілдің қолданылу деңгейі (ҚР ЗИ Жаршысы №4(20)-2010 ж. - 143-146 бб.).....	256
Қ.Ж. ТҰРСЫН ҚР Заң шығару институты Лингвистика орталығының аға сарапшы-лингвисті Н.А. Хамзинаның «Заң шығармашылығындағы мемлекеттік тілдің қолданылу деңгейі» ғылыми жарияланамына қайта оралғанда.....	259

Есімнама

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, з.ғ.д., профессор А.Н. Ақпанов – 60 жаста!.....	266
--	-----

Библиография

В.Г. Стрекозовтың «Конституционное право России» атты кітабына рецензия – М.: Юрайт, 2019. -256 б.....	268
--	-----

Даналық ойлар

.....	270
-------	-----

**№3 (61)
2020**

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации Республики
Казахстан»

Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz

Включен в перечень изданий
для публикации основных научных
результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ ККСОН МОН РК №894
от 30.05.2013 г.)

Состав Редакционного совета

Сарпеков Р.К. (Нур-Султан, Казахстан) –
(председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Нур-
Султан, Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Киев, Украина)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Нур-
Султан, Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Главный редактор

Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Айымбетов М.А. – заслуженный деятель
культуры РК (Нур-Султан, Казахстан)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казах-
стан)
Казиев З.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Каирбаева Л.К. – PhD (Нур-Султан, Казах-
стан)
Князова А.Ж. – (Нур-Султан, Казахстан)
Конусова В.Т. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казах-
стан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Нур-
Султан, Казахстан)
Нургазинов Б.К. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменно-
горск, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Редакция журнала

Джамбуршин К.А.
Колтубаева Г.Б.
Ердешева Д.Т.
Жумагелдина Б.Ж.
Байленова А.К.
тел.: 8 (7172) 26-61-29
Свидетельство о постановке
на учет СМН № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан
(Первичная постановка на учет
№6592-Ж, 07.09.2005 г.)

Адрес:

Республика Казахстан, 010000,
г. Нур-Султан, ул. Д. Конаева, 12/1
БЦ «На Водно-зеленом бульваре»
тел.: 8(7172) 57-03-42
www.zqai.kz
E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

ВЕСТНИК

**Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан**

научно-правовой журнал

Колонка редакции	8
Конституционное и административное право	
Р.К. САРПЕКОВ Цифровизация правового пространства.....	12
Б.К. НУРГАЗИНОВ, М.С. АКИШЕВ, А.В. БОРЕЦКИЙ К вопросу о понимании понятий «свобода личности» и «личная свобода» в консти- туционном праве.....	25
С.К. ИДРЫШЕВА Состояние конституционной законности в сфере применения государственного языка в законодательных актах Республи- ки Казахстан.....	34
Г.А. АЛИБАЕВА, Г.А. АБЕНОВА, М.К. МУСАБАЕВ Административно-правовая защита несовершеннолетних: зарубежный опыт и необ- ходимость его использования в Казахстане.....	43
Т.С. НУРЫШЕВА Вопросы практического применения презумпции невинности как конституционного принципа правосудия.....	51
Гражданское и гражданско-процессуальное право	
Е.А. ДЮСЕНОВ Актуальные вопросы экологизации законодатель- ства.....	58
Г.Б. КЫСЫКОВА, А.К. ЖАКСЫЛЫКОВА К вопросу о совершен- ствовании механизмов долевого участия в жилищном строительстве.....	66
Е.У. ИХСАНОВ Пределы гражданско-правового регулирования от- ношений в сфере недропользования.....	75
М.Х. ХАСЕНОВ О необходимости законодательного закрепления правового режима имущественного комплекса в Республике Казахстан.....	80
А.К. РАХМЕТОЛЛОВ, А.С. КИЗДАРБЕКОВА, С.Д. БЕКИШЕВА К вопросу об индексе восприятия коррупции и антикоррупционной экс- пертизе нормативных правовых актов в обеспечении защиты прав пред- принимателей.....	89
С.К. АМАНДЫКОВА, А.М. ЕСЕНТЕМИРОВА, А.А. КУСАЙ- НОВ Некоторые вопросы правового регулирования эндаумент-фондов.....	97
Уголовное право и уголовный процесс	
Р.К. САРПЕКОВ, Д.А. ФИНК Система мер государственной защи- ты и мер безопасности в отношении женщин–потерпевших и свидетелей при досудебном производстве по уголовным делам.....	104
Л.Е. НУРЛУМБАЕВА, Л.В. БРУСНИЦЫН, А.Н. АХПАНОВ Уго- ловное приказное производство: проблемы дифференциации процессу- альной формы.....	114
С.С. КАРЖАУБАЕВ Причины и условия совершения налоговых уголовных правонарушений.....	122
А.Т. КАРИПОВА, Е.А. ОМАРОВ, Т.Г. МАХАНОВ Актуальные во- просы регламентации взыскания процессуальных издержек уголовного судопроизводства в Республике Казахстан.....	131
Международное право и сравнительное правоведение	
М.А. САРСЕМБАЕВ, Д.М. САРСЕМБАЕВ Международное и на- циональное валютное право, автотранспорт и дороги.....	141
Ж.О. КУЛЖАБАЕВА, Ю.С. КОСТЯНАЯ К вопросу о понятии ин- формации.....	150

А.Е. ЖАТКАНБАЕВА, А.К. ДЖАНГАБУЛОВА, К.Н. АЙДАРХАНОВА Приоритеты обеспечения экологической безопасности водных объектов в трансграничных бассейнах и основы межгосударственного использования трансграничных рек.....	159
А.Ж. СЫЗДЫКОВ, Б.Ж. САГЫМБЕКОВ Сравнительно-правовой анализ административно-правовых мер профилактики бытового насилия (опыт Казахстана и России).....	167
Правовой мониторинг	
А.К. КАНАТОВ, О.С. КАРАХОЖАЕВ, Д. ДОСМЫРЗА Проблемные аспекты эффективности (неэффективности) судопроизводства с участием присяжных заседателей (анализ законодательства).....	174
А.Б. КАЙЖАКПАРОВА Становление и развитие законодательства в области особо охраняемых природных территорий Республики Казахстан.....	183
Из практики законотворчества на государственном языке	
М.А. АЙЫМБЕТОВ Некоторые вопросы систематизации законодательных терминов.....	191
Д.М. ШЫНГЫСБАЕВА Правовые фраземы, применяемые в законе, и роль перевода в нем.....	195
Трибуна молодого ученого	
Ж.К. ЖЕТИБАЕВ Правовое положение электронных сделок по опыту германского государства.....	201
А.М. АЙТУАРОВА Правовое регулирование электронного правительства в зарубежных странах.....	207
Ю.С. КОСТЯНАЯ Информация как объект международно-правовой защиты.....	215
Ж.А. КУРАНБЕК О некоторых юридических и технических вопросах применения электронных (цифровых) подписей в Республике Казахстан.....	228
Р.Э. МАММАДОВ Криминологические особенности личности преступника-мигранта и его психологическая характеристика.....	239
О.Р. КЛИМОВА Применение и соблюдение сроков при рассмотрении судами Республики Казахстан жалоб на действия (бездействие) частных судебных исполнителей.....	247
Архивные страницы «Вестника»	
Н.А. ХАМЗИНА Степень формирования государственного языка в законотворчестве (статья в Вестнике ИЗ РК №4(20)-2010 г. - С. 143-146).....	256
Қ.Ж. ТҰРСЫН Возвращаясь к научной публикации старшего эксперта-лингвиста Института законодательства Республики Казахстан Н.А. Хамзиной «Степень формирования государственного языка в законотворчестве».....	259
Персоналии	
Главному научному сотруднику Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, д.ю.н., профессору А.Н. Ахпанову – 60 лет!.....	266
Библиография	
Рецензия на учебник «Конституционное право России» / Стрекозов В.Г. 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2019. -256 с.....	268
Мудрые мысли	270

№3 (61)
2020

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute
of Legislation and Legal information
of the Republic of Kazakhstan»

Published since 2006

All journal materials are placed
on the website

www.zqai.kz

Included in the list of publications of basic
scientific results of dissertations on legal
sciences (Order CCES MES RK №894 from
05.30.2013)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. (Nur-Sultan, Kazakhstan) –
(Chairman)

Abaydeldinov E.M. – d.j.s. (Nur-Sultan,
Kazakhstan)

Abyzov R.M. – d.j.s. (Moscow, Russian)

Belih V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)

Gubin E.P. – d.j.s. (Moscow, Russian)

Melnik R.S. – d.j.s. (Kiev, Ukraine)

Moiseev A.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)

Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)

Rahmetov S.M. – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)

Malinovski V.A. – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)

Unzila Shapak – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – c.j.s.

Editorial Board members

Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)

Aiyembetov M.A. – Honored Worker of Culture
of Kazakhstan, (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)

Kazbayeva A.G. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)

Kazyev Z.G. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kairbaeva L.K. – PhD (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)

Kiyazova A.Zh. – (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Konusova V.T. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s. (Nur-Sultan,
Kazakhstan)

Nurgazinov B.K. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)

Nurmagambetov R.G. – PhD

(Chelyabinsk, Russian)

Primashev N.M. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)

Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk,
Kazakhstan)

Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek, Kyr-
gystan)

The editorial staff

Dzhamburshin K.A.

Koltubayeva G.B.

Yerdesheva D.T.

Zhumageldina B.Zh.

Bailenova A.K.

tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media

№17761-G from 25.06.2019 from

the Information Committee of the Ministry

of Information and Communications

of the Republic of Kazakhstan

(Number and date of primary registration №6592-

Zh.07.09.2005.)

Address:

The Republic of Kazakhstan,

010000, Nur-Sultan, D. Konaev str., 12/1

BC «On the water-green boulevard»

tel.: 8(7172) 57-03-42

www.zqai.kz

e-mail: instzak-kz@mail.ru

institutzakonodatelstva@gmail.com

**Bulletin of Institute of Legislation and Legal
Information of the Republic of Kazakhstan**

JARSHYSY

scientific and legal journal

Editorial.....10

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV Digitalization of the legal space.....12

B.K. NURGAZINOV, M.S. AKISHEV, A.V. BORETSKY On the issue
of understanding the categories of «personal liberty» and «personal freedom»
in constitutional law.....25

S.K. IDRYSHEVA State of constitutional legality in the sphere of state
language application in the legislative acts of the Republic of Kazakhstan.....34

G.A. ALIBAEVA, G.A. ABENOVA, M.K. MUSABAEV Administrative
legal protection of the minors: experience of foreign states and necessity of its
application in Kazakhstan.....43

T.S. NURYSHEVA Issues of practical application of the presumption of
innocence as a constitutional principle of justice.....51

Civil and Civil Procedure Law

Ye.A. DYUSSENOV Actual issues of legislation's ecologization.....58

G.B. KYSSYKOVA, A.K. ZHAXYLYKOVA On the issue of improving
the mechanisms for equity participation in housing construction.....66

Y.U. IKHSANOV The limits of civil law regulation of the subsoil use
relations.....75

M.Kh. KHASSEN OV On the necessity for legislative determination of
the legal regime of the property complex in the Republic of Kazakhstan.....80

A.K. RAKHMETOLLOV, A.S. KIZDARBEKOVA, S.D. BEKISHEVA
On the issues of the corruption perception index and anti-corruption expertise
of legal acts in ensuring the protection of entrepreneurs' rights.....89

S.K. AMANDYKOVA, A.M. YESSENTEMIROVA, A.A. KUSSAINOV
The issues of legal regulation of endowment funds.....97

Criminal law and Criminal procedure

R.K. SARPEKOV, D.A. FINK System of public protection measures
and safety measures applied to female victims and witnesses in pre-trial
proceedings of criminal proceedings.....104

L.E. NURLUMBAEVA, L.V. BRUSNITSYN, A.N. AKHPANOV
Institute of criminal writ proceedings: problems of differentiation of a
procedural form.....114

S.S. KARZHAUBAYEV Reasons and terms for committing tax criminal
offenses.....122

A.T. KARIPOVA, Y.A. OMAROV, T.G. MAKHANOV Current issues
of regulation of the recovery of procedural costs of criminal proceedings in
the Republic of Kazakhstan.....131

International law and Comparative law

M.A. SARSEMBAYEV, D.M. SARSEMBAYEV International and
national currency law, motor vehicles and roads.....141

Zh.O. KULZHABAEVA, J.S. KOSTYANAYA On the concept of
information.....150

**A.Y. ZHATKANBAEVA, A.K. JANGABULOVA,
K.N. AYDARKHANOVA** Priorities for ensuring the environmental safety
of water bodies in transboundary basins and the basics of interstate use of
transboundary rivers.....159

CONTENT

A.Zh. SYZDYKOV, B.Zh. SAGYMBEKOV Comparative legal analysis of administrative legal measures for prevention of domestic violence (experience of Kazakhstan and Russia).....	167
Legal monitoring	
A.K. KANATOV, O.S. KARAKHOZHAYEV, D. DOSMYRZA Problematic aspects of the efficiency (inefficiency) of judicial proceedings with the participation of jurors (analysis of legislation).....	174
A.B. KAIZHAKPAROVA Legislation and development of legislation in the sphere of specially protected natural areas of the Republic of Kazakhstan.....	183
From the lawmaking practice in the official language	
M.A. AIYMBETOV The issues of systematization of legislative terms.....	191
D.M. SHYNGYSBAYEVA Legal phrasemes used in the law and the role of translation in it.....	195
Young researcher's tribune	
Zh.K. ZHETIBAYEV Legal status of electronic transactions according to the experience of German state.....	201
A.M. AITUAROVA Legal regulation of e-government in foreign countries.....	207
Y.S. KOSTYANAYA Information as the object of international legal protection.....	215
Zh.A. KURANBEK On the legal and technical issues of application of electronic (digital) signatures in the Republic of Kazakhstan.....	228
R.E. MAMMADOV Criminological features of a migrant criminal's personality and its psychological characteristics.....	239
O.R. KLIMOVA Application and compliance with deadlines when considering complaints by the courts of the Republic of Kazakhstan on the actions (inaction) of private bailiffs.....	247
The archive pages of the«Bulletin»	
N.A.KHAMZINA «The level of formation of the state language in lawmaking» (article in the Bulletin of the IL RK No. 4 (20) -2010 - P. 143-146).....	256
K.Zh. TURSUN On the paper of the senior expert linguist of the Institute of legislation of the Republic of Kazakhstan N.A.Khamzina «The level of formation of the state language in lawmaking».....	259
Personalities	
60 years to the Chief researcher of the Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Laws, Professor A.N. Akhpanov.....	266
Bibliography	
Review of the “Constitutional Law of Russia” textbook / Strekozov V.G. 7th ed., revised and ext. - M.: Yurait, 2019. -256 p.	268
Wise thoughts	270

ЗАҢДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ ФРАЗЕМАЛАР ЖӘНЕ ОНДАҒЫ АУДАРМАНЫҢ РӨЛІ

Дүйсенкул Мұхамбетжанқызы Шыңғысбаева

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты Лингвистика орталығының жетекші ғылыми қызметкері,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: madi_46@mail.ru

Түйін сөздер: заң мәтініндегі тұрақты тіркестер; анықтауыш санатындағы сөз орамы; заң фраземасының ерекше мәнді сипаты; лексикалық бірлік санаты; терминдік функция; заңнама лингвистикасы; терминнің лексикалық нақтылығы мен үйлесімділігі.

Аннотация. Мақалада заңнамалық және құқықтық-ресми тіркестердің іс жүргізу құжаттамаларындағы, құқықтық нормасы бар тұрақты тіркестердегі жиі кездесетін терминдік қолданыстарды саралаудың маңызды ерекшеліктері қарастырылады.

Олардың түпмәтіндік қолданылуының лексикалық кейбір сипаты туралы тұжырым жасалады. Терминдік тұрақты тіркестердің заң мәтінінде нормалық дәлдікпен әрі лексикалық өлшемге сай орнығып, біріздендірілуі заңнама мәтінімен жұмыс істеу барысындағы өзекті мәселелердің бірі екені айрықша атап көрсетілген. Ал бұл мәселе – заңнама мәтіндерін сапалы етудің бірден-бір кепілі болып табылады. Терминдік тіркестердің жасалымындағы бір ерекшелік ретінде оның бір сөзден тұратын басқа тілдегі баламасының қазақша мәтінде бірнеше сөзбен берілуіне қатысты ойлар мақалада ортаға салынады. Құқық нормасының нақтылануы қажеттілігінен туындаған мұндай тіркестік термин ұлттық заңнама мәтінде орнығып келетіндігінің мысалдары келтіріледі. Заң терминологиясында тұрақты сөз тіркестерінің, заң фраземасының ерекше мәнді сипаты - олардың белгілі бір деңгейде лексикалық бірліктің санатында қарастырылуында деген тұжырымға ден қойылған. Мақаланың өзегі заң тұрақты тіркестерінің, тұтастай алғанда заң лингвистикасының мәтіндік, мазмұндық ерекшелігін анықтайтындығына негізделген.

Мақала авторы нормативтік актілердің шектеусіз адресатқа арналып жазылатындығын айта келіп, ғылыми-техникалық прогресс пен әлеуметтік өмірдің даму қарқыны құқық арқылы реттелетін қоғамдық қатынастардың күрделілене түсетіндігіне назар аударады. Осыны ескере отырып, заңнама тілінің шектен тыс қарапайым болуына жол беруге болмайтындығын, мұның өзі нормалардың нақты әрі айқын болуына кері әсерін тигізетіндігін барынша түсінікті етіп дәлелдейді.

Нормативтік актілер мәтініндегі сөйлемнің қысқа болуы оның түсінікті болуына септігін тигізетіндігін айта келіп, автор сөйлемді қысқа етіп жазу заңнама үшін мұндетті талап емес екендігін ескертеді. Бұл орайда басты міндет – сөйлем құрылымы реттелетін нысанның терең әрі аяқталатын сипаты болуы қажеттігіне қайшы келмеу, заңнама мәтінінің дәлдігіне, айқындығы мен толымдылығына, құқықтық мәніне нұқсан келтірмеу.

ПРАВОВЫЕ ФРАЗЕМЫ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ В ЗАКОНЕ, И РОЛЬ ПЕРЕВОДА В НЕМ

Шыңғысбаева Дүйсенкуль Мухамбетжановна

Старший научный сотрудник Центра лингвистики Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: leila2004@mail.ru

Ключевые слова: перевод; термины; терминология законодательства; национальное понятие; контекст; точность мысли; альтернативная версия.

Аннотация. В эпоху глобализации, по мере развития науки и техники значимую роль играет язык и термины, так как функционирования терминов в языке основывается на когнитивных методах и подходах к изучению специализированной лексики. В современном мире терминология стала играть важную роль в общении и коммуникации людей.

Термины используются в научных, технических и производственных отраслях для обозначения специальных предметов и точного выражения специальных понятий. Их невозможно передать другими словами. Также, без использования терминов в научных текстах невозможно правильная подача информации.

В своей статье автор стремился раскрыть ценности терминов, также попытался показать, что термины имеют особое место в нашем языке. Также отметил, что терминологическое слово в казахском языке можно обогатить, сделав переводы терминов эффективнее и содержательнее.

Вместе с тем автор акцентирует внимание на терминах, которые не правильно переводятся, используются не по назначению и не могут раскрыть точный смысл текста. В своей статье автор подчеркивает, что для создания качественных, ясных и точных терминов, переводчик должен обладать глубоким знанием языка, быть разносторонним, грамотным, а также хорошо знать реалии происхождения казахского, русского и зарубежного языков.

В частности, термин должен соответствовать указанным требованиям. В этой статье автор смог правильно расставить цели, где термин определяется в зависимости от места в обществе, функцией и не ограничиваясь спросом одного дня или времени, должен рассматриваться в связи с перспективой, духовным ростом, увеличением человеческих ценностей.

Автор статьи обращает внимание на сложность общественных отношений, регулируемых через право, научно-технический прогресс и темпы развития социальной жизни, при этом подчеркивая, что нормативные акты написаны для неограниченного адресата. С учетом этого законодательство свидетельствует о недопустимости чрезмерной простоты языка, что негативно сказывается на четкости и ясности норм.

Краткое предложение в текстах нормативного акта является преимуществом для понятия текста, а также не требует обязательных форм в законодательстве. При этом главная задача – структура предложения не должна противоречить необходимости иметь глубокий и заканчивающийся характер регулируемой цели и не наносить ущерба точности, ясности и полноте текста законодательства и правовому значению.

LEGAL PHRASEMES USED IN LAW AND THE ROLE OF TRANSLATION IN IT

Shyngysbayeva Duissengul

Senior Researcher of the Translation Sector of the Center for Linguistics
of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: d.shyngysbaeva@adilet.gov.kz

Keywords: legal phrases in legislative texts; the phrase attributive nature; characteristics of legal phrases category lexical unit; the term function; legal linguistics; lexical and semantic specificity harmony.

Abstract. The article considers some of the singularities of the differentiated use of legal, terminological phrases in a formal and legal paperwork, and generally in the rule-making. Also stated characteristically separate lexical sequence of word forming and legal phrases in the official language. The article stresses the urgency to making of standard-setting definition in the law text.

The article considers some of the distinctive singularities of law collocations and legal terminology phrases in the official language in comparison of the original term in another language. In addition, there are some examples of that kind of legal phrases from national law.

In the article conceptual drawn attention to the particular importance of terminological collocations and legal phrases, which are regarded as a category of legal lexical unit. Use correctly every lexical word unit as a specific legal term refers their etymological, linguistic and substantive importance in the legislative process.

The author draws attention to the complexity of social relations regulated by law, scientific and technological progress and the pace of development of social life, emphasizing that regulations are written for an unlimited addressee. With this in mind, the legislation shows that excessive simplicity of language is unacceptable, which has a negative impact on the clarity and clarity of the norms.

A short sentence in the text of the normative act is an advantage for the concept of the text, and does not require mandatory forms in the legislation. At the same time, the main task, the structure of the proposal should not contradict the need to have a deep and ending character of the regulated purpose, and not to prejudice the accuracy, clarity and completeness of the text of the legislation and legal significance.

Қазақ халқы дербестігін алып, мемлекет ретінде озық елдердің қатарына енуге талпыныс жасағалы өз тіліне, дініне, тарихына ерекше көңіл бөлуде. Әсіресе, ата бабабымы-

здан ұрпақтан-ұрпаққа аманат болып жалғасып келе жатқан тіліміздің алатын орны ерекше. Осы орайда оның негізі туралы академик Ә. Қайдаровтың мына пікірін келтіруді жөн

көріп отырмын: «ең алдымен, тірек болар үш тағаны – жазу-сызу (ұрпақ арасын жалғастыра алтын көпірі), ономастика (жер бетіндегі ескерткіші), терминологиясы (оның баю, жаңару көзі) екенін мойындау қажет». [1, 26 б.]. Бұл пікір – өте терең мағыналы, орынды айтылған пікір. Әлеуметтік өмірдің еліміздегі қарқынды дамуы тілге деген қызметтік сұраныстың артуына әкеліп отыр. Сол себепті әлеуметтік саланың түр-түрінде терминдерге деген сұраныс елеулі артып, қазақша терминдерді түпкілікті қалыптастыру, оларға тілдік тұрғыдан түсінік беру, оларды түрлі салада қолдану зор маңызға ие болып отыр. Бүгінгі таңда үлкен қажеттілікке айналып отырған терминология мәселесі, әсіресе заң терминдерін аудару мәселесі. Заң саласындағы аударма ең алдымен – бұл өзара құқықтық қарым-қатынастарды реттейтін құжаттардың мамандандырылған аудармасы. Мұндағы аударманың ерекшелігі кез келген қате немесе бұрмалап аудару – күрделі құқықтық салдарға әкеліп соғуы ықтимал екендігінде. Басқа тілден аударма жасауда тентүпнұсқалылық және толыққандылық толық сақталса, аударма түпнұсқаның ерекшелігі мен мазмұнын дәл және толық түрде жеткізе алса, оның тілдік түрлерін барлық құрылымдық ерекшеліктерімен, стилімен, лексика және грамматикасымен қоса есептегенде, мінсіз үйлесімділікте болуын назарға алуымыз қажет. Соның ішінде, бүгінгі күні біздің қоғамымызда ерекше назарда болып отырған заң құжаттарының тілі (заң шығарушылық құжаттар, нормативтік құқықтық актілер, дипломатиялық және әскери құжаттар) осы талаптарға сай болуы тиіс. Заң тілінің айтылған талаптарға сай болуы оның қоғамдық қатынастарды дұрыс реттеуіне, толыққанды жүзеге асыруына маңызды кепілдіктерінің бірі болып табылады. Сондықтан да, қазіргі таңда ұлт пен мемлекеттің мүддесін, адамның құқықтарын қорғайтын заңдардың тілі де жоғары талаптарға сай болуы керек және жалпы халыққа түсінікті тілмен жазылуы керек. Сол себептен де терминдердің алғашқы тірек етіп алатын ескі бастауларының бірі – жалпы халықтық лексика.

Лексикалық бірліктерді аудару кезінде көптеген қиындықтар туындайтыны анық. Ондағы лексикалық тіркестер халқымыздың жапы халықтық тілінен бастау алатынын білеміз. Заң терминдері де тіліміздің лексикалық құрамындағы сөздер сияқты өмірдегі түрлі құбылыстар мен ұғымдардың атауы болғандықтан, олардың да мағыналары сол ұғымдарға байланысты болады. Бірақ олар заң, құқық салаларында жиі қолдана беруден тұрақталады, олар бастапқы мағыналарынан алшақтап барып, бір ортақ мағыналарымен ерекшелене отырып, жаңа мәнге ие болады. Оған заң лексикасынан көптеп мысалдар келтіруге болады. Мысалы, «кемсіту» сөзі «дискриминация» атауының балама-

сы ретінде «адамдарды ұлтына, нәсіліне қарап бөлу қасиетін шектеу» деген ұғымды білдіріп, заң терминдерінің қызметін атқарып отыр. Жалпы халықтық лексикада (баладан баланың кемдігі жоқ», Оны барлығы кемсітуші еді т.б). Сондай-ақ «қор» сөзі, бұл халық тілінде омонимдік ұғымды білдіреді, (қорланып жақсы боп қалды, байыды деген ұғымды білдірсе, қор болдым-ау дегенде, абыройым қалмады деген мағынада жұмсалып тұр). Ал осы сөз қазіргі кезде белгілі бір мақсатқа арналған ақша немесе материалдық құндылықтарды білдіріп, заң терминдерінің мағынасында қолданылып жүр. Мысалы, «Қайырымдылық қоры», «Самұрық қоры» т.б. Сондай-ақ «сезікті» сөзі «кылмыс жасады» деп сезікпен ұсталған адам туралы айтылады, бұл жерде заң терминінің мағынасында қолданылып тұр. Неден сезіктенді?-деген сөз халық тілінде жиі қолданылады, яғни бұл сөз заң лексикасында қауіптеніп, осылай болар-ау - деген ойдың нәтижесінде пайда болып, терминдік мағына алып, қолданысқа еніп кетті. Бұл сөздер терминдік мағына алып, өз алдына жана сөз ретінде танылып, тіліміздің сөздік қорын байытып отыр. Ал енді кейбір сөздер терминдік мағынаға өткен соң, сол мағынада ғана жұмсалады. Мысалы, «помилование» - «кешірім». Бұл сөз қазіргі кезде дәл осы мағынада қолдана бермейді, лексикалық өзгеріске түсіп, «кешіру», «кешіремін», «кеш мені» деп халықтық лексикада қолданылады. Сондай ақ «беттестіру» екі куә арасында болатын әрекет, көбінесе, кейбір ауызекі тіркестерде болмаса, тек қана терминдік мағынада жұмсалады. Түптеп келгенде, заңи тіркестер, заңдағы тұрақталған лексикалық тіркестер өзіміздің бастапқы ана тілімізден бастау алатыны сөзсіз. Терминдер ең алдымен, жалпы ұлттық әдеби тілдің бір бөлшегі ретінде халықтық тілдің негізінде дамиды, сол тілдің лексикасын пайдалану арқылы оны байытады, грамматикалық тетіктерді де содан алады. Сондықтан терминдерді аударып отырған тіл маманы оның негізгі көзі болып табылатын халықтың тілін ешқашан есінен шығармауға тиісті, оның қыр-сырын жақсы түсініп, ондағы терминдік ұғымды білдіруге мүмкіншілігі бар сөздерді дәл таңдай білу керек. Мысалы, қазақ тілінде «айыру» деген сөз бар. Ол анасынан айыру, жерінен айыру, малынан айыру адамның қолындағысынан немесе өзіне тиесілісінен айырғанды білдіреді. Қазіргі кезде осы сөз терминдік ұғымды (бас бостандығынан айыру, қызметпен айналысу құқығынан айыру, азаматтығынан айыру) деп, жалпы лексикадағы көптеген мағыналарды да білдіреді. Сондықтан осы сөздің көп мағыналылығын ғана есепке алмай, дефициттік (жеке ұғымға теліну) қасиетін де еске алу керек. Терминді түсіну, зерделеу, оны реттеу мәселесі де осы ерекшелік негізінде жасалуға тиісті. Жоғарыда

келтірілген мысалдарға қарап, қазақ тіліндегі терминдердің барлығы аударма арқылы ғана жасалады деген ой қалыптаспауы тиіс. Қазақ халқы байырғы замандарда-ақ өз іштеріндегі даулы мәселелерді өзінің ана тіліндегі сөздерді пайдалану арқылы шешіп отырған.

Зерттеушілердің еңбектерінен байқағанымыздай, түркілік дәуірдегі түркі рулары мен тайпаларының тілінде ана тіліміздегі заңдық құқықтық ұғымды білдіретін атаулардың көпшілігі бұрыннан бар, қолданылып келген сөздер болып табылады. Алғашқы қазақ баспасөзінің тілін зерттеуші Б.Әбілқасымовтың еңбектерінен қазақтың байырғы сөздері негізінде жасалған төмендегі заң терминдерінің «Дала уәләяты», «Түркістан уәләяты» газеттерінде кеңінен қолданылғандығы туралы деректерді табуға болады: дағуа (дау), бітім, ғарыз, салауат (кешірім), береке бітім, салауат бітім, билік (решение), айғақ, қуаһлік, куман, куманчы, жан беру жанчы, айғақ тазасы, ғайыб құн, шарифат, ереже, даукер, төреші, төре, ұлық, қуғыншы, жоқшы, кесу, жауапкер, іс, қорғаушы, кепілге алу, куә, куәгер, ықтияр (право) жаза, ағару (оправдание), мойнына алу (признание) т.б. [2; 103]. Осының өзі-ақ қазақ тілі заң терминологиясының бастауы тереңде жатқандығының дәлелі бола алады.

«Халықтың мәңгілігінің мәңгілік мәселесі болған тіл – қашан да ұлт айнасы» (Ғ. Мүсірепов).

Ішімдегі – тілімде, тілімдегі – сөзімде дегендей, заңдарда, заңнамалық актілерде тілімізде кең қолданыста жүрген тұрақты сөз тіркестері, заң терминдері мен терминдік заңи тұрақты тіркестер қалай қолданылып жүр? Қазақша заң мәтіндерінде оларды құқықтық норма жағынан дұрыс қолдана алып жүрміз бе? Бұл мәселелердің, барлығы міне, заңнама лингвистикасы қарастыратын қазіргі проблемалардың бірі болып отыр. Қазақ тіліндегі заң мәтіндерінің сапасыздығы, терминдерде бірізділіктің болмауынан, яғни тіл білімі саласында бірыңғай терминдердің жоқтығынан деуге болады. Фразеологиядағы фраземалық ұғымдарының жеткілікті зерттелмеуінен көптеген жаңсақ терминдер жасалды, олардың көпшілігі заң мәтіндерінде үйлесіп кетпейді, қалың жұртшылыққа түсінікті болмайды, ал кейбіреулерін фраземалық тіркес деп атауға келмейді, себебі олар дәл емес.

Заңдарды орыс тілінен қазақ тіліне аударма жасағанда әсіресе, заң терминдерінің қазақшаға дұрыс аударылмауы, олардың тұрақсыздығы, бір ізді болмауы, ол сонымен қатар қоғамдық және адамдық қатынастардағы күрделі салдарларға алып келуі мүмкін. Өйткені заңдар мен заңнамалық актілердегі, кодекстердегі әрбір құқық бұзушылық үшін тағайындалған қылмыстық баптар мен тармақтардың адамның денсаулығына, өміріне және тағды-

рына әсері бар, айып немесе жаза тағайындауда шешуші рөл атқарады. Мәселен, иелену мен иемдену (владение – присвоение) дегендегі «иелену» – заңды, заңмен қорғалатын әрекет, ал «иемдену» заңсыз, заңмен қудаланатын әрекет; немесе «асыра пайдалану» (превышение) мен «теріс пайдалану» (злоупотребление) заңмен қудаланатын, екеуі де екі түрлі бапмен жазаланатын құқық бұзушылық және қылмыс. Бопсалаушылық (вымогательство) пен алаяқтық (мошенничество) ұғымдары да осындай.

Осы сияқты заңдардағы терминдер мен ұғымдардың бірізді болмауы термин жасаудағы 1) бір мағыналық 2) қысқалық 3) шарттылық, жасандылық 4) тұрақтылық 5) бейтарап мәнділік деген талаптардың катал орындала бермеуіне де байланысты болып отыр. Сол сияқты терминдер мен ұғымдарды аударуда сол тілдің грамматикалық құрылысының ерекшеліктеріне қарай бір сөзді бірнеше сөзбен, сөз тіркесімен, немесе керісінше аударуға тура келеді. Мәселен, отменить – тоқтату, күшін жою, отказывать – бас тарту, қайтару, устранение – шеттету, отклонять – шеттету, отвергать – қабылдамау, отводить (свидетеля) – (куәға) қарсылық ету, откладывать – шегіндіру, кейінге қалдыру, отсрочка – кейінге қалдыру, приостановить – тоқтата тұру, отложение, отклонять – кейінге қалдыру.

Түрлі құқықтық дереккөздерді зерделей отырып, көптеген лексикалық тіркестерді табуға және оларды әртүрлі құрылым бойынша жіктеуге болады. Дегенмен лексикалық тіркестердің түрі мен құрылымын біліп қана қою жеткіліксіз, сонымен қатар оның қолданылу ерекшелігін де білу керек.

Сонымен, қай тілде болмасын, лексикалық единицалар бірыңғай емес, оның көлемі әлі күнге дейін айқындалып болған жоқ. Құрамы да саны да әртүрлі. Қоғам дамуының ғасырлар тоғысында басталған жаңа кезеңінде халық тұрмысына, ғылымға сапалық өзгерістер ене бастағанда, көптеген жаңа атаулар, соны ұғымдар пайда болып, соған байланысты тілдегі бұрыннан бар сөздердің мағыналары кеңейді немесе мүлдем жаңа сөздер, терминдер пайда бола бастады.

Қазіргі кезде тілімізде жасалып жатқан жаңа атаулар мен термин сөздер лексикаланған күрделі сөз ретінде танылады, олардың бәрі бірдей экспрессиялық-эмоциялық мән бермейтіндіктен, лексикалық бірліктің құрамына ене алмағанымен, тұлғалық және мағыналық құрылымын сақтап, тұрақты қолданысқа ие болып отыр.

Соңғы кезде заң тілінің лексикалық құрамы туралы пікірлер айтылып жүр. «Қазақ тілі стилистикасының прагматикасы» атты монографияның авторы ғалым Д.Әлкебаеваның: «Ресми стильде заң тілінің, яғни жалпы құқықтану саласындағы терминдерді негіздеп,

бір жүйеге ендіріп, лексикалық базасын толық орнықтыру көзделінеді. Грамматикалық тұлғалары еркін де жатық айқындалуы қажет, сонда ресми стильдің стильдік тұрақтылығы қалыптасады. Ресми стильдегі заң тілін іс қағаздар тілінде оның тар шеңберлік аясында қалдыруға болмайтындығы туралы мәселе анық та айқын. Біріншіден, мемлекеттік тілдің мәртебелік дәрежесін толық анықтайтын сала - заң тілінің толық қазақ тілінде жүргізілуі. Заң тілінің заңнамалық күші оны толық қазақ ұлттық әдеби тілінде сөйлету, орнықтыру» деп атап көрсеткеніндей [3; 96 б.], бүгінгі таңда республикамызда заң терминдерін зерттеп білу, оларды реттеу, тұрақтандыру міндеті өзінің алдағы уақыттағы шешімдерін күтуде. Солардың бірі заң терминдерінің қалыптасу кезеңдерін анықтау, олардың шығу төркінін (генезисін), терминдік жүйе ретінде қалыптасуын арнайы зерттеу өз шешімін табуды күтіп отырған өзекті мәселелердің бірі.

А.Ш.Исанова «Қазіргі қазақ әдеби тіліндегі заң терминдері» деген зерттеу еңбегінде қазіргі заң терминдерінің жасалу жолдарына арнайы тоқталған [4, 9-11 б.]. Осыны негізге ала отырып, Қазақстан Республикасының заңдары мен заңнамалық актілеріне аударма жасау арқылы тілімізге еніп кеткен терминдік лексикалық тіркестерді былайша топтап көрсеттік: 1. Атрибутивтік-есімді тіркес: мемлекеттік бюджет, мемлекеттік құпия, мемлекеттік шекара. 2. Етістік-субстантивтік: артықшылық күші бар, жедел-ізвестіру қызметі, талан-таражға салу, жаппай қарулану. 3. Екі зат есімнен: жағалау белдеуі, еңбек дауы; жағалау жиегі, су шоғырланымдары. 4. Сын есім мен зат есімнің тіркесіп келуінен: ағын су, ауыз су, жедел басқару, су ресурстарын басқару, көпфакторлы зерттеп-қарау, ұсақ ұрлық, қылмысты жаза, дөңгелек үстел, жарыспа сөздер, созылмалы қылмыс, созылмалы шарт, жарыспа дана, қолма-қол ақша; инженерлік зерттеулер кешені, қайтарымды сулар, тұрмыстық су, суармалы аумақтар, мелиорацияланған жерлер, жасанды құрылыстар, моральдық залал. 5. Үш компоненттен жасалған: су тұтқыш жиектер, гидротехникалық құрылыстар кешені, құбырлы сүзгіш құдық, жекжаттық қатынастағы адамдар. 6. Төрт және бес компоненттен: баланстық тиесілікті бөлу шекарасы, ортақ үлестік меншік құқығы, жер асты суларының көздері, зиянды заттардың жол берілетін шамасы, техникалық жай-күйін бағалау, жазатайым оқиға туралы акт, қорқыту арқылы талап ету, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық. 7. Зат есім мен етістіктің байланысы арқылы: апаттық бұзылу, жалақы алу құқығы, жер аудару, жалға жүру, сұрау салу, дауыс беру, жағдайды түзеу, парызын өтеу, табыс әкелу, тең құқықта болу, есеп ашу, күш қолдану, зардап шегуші, т.с.с

Осы жоғарыда келтірілген мысалдардың

сынарлары еркін тіл қолданысында болған сөздер. Ал терминдік мағынаға ие болған соң жана мәнге ие болып отыр. Заңнамалық актілерде өмірдің түрлі құбылыстарын құқықтық жағынан реттеуге байланысты жаңа заң терминдері пайда болып отыр, бұл құбылыстар аудармамен тікелей байланысты. Заң тілінде халықтың бұрыннан қолданылып келе жатқан бай тілін құқықтық дәлдікпен, әдеби норманы сақтай отырып пайдалану аудармашылардан үлкен шеберлікті, терең білімді талап етеді. Заң мәтіндерінің орысша-қазақша теңтүпнұсқалылығын саралай отырып, ондағы көптеген стилистикалық қателердің заң фраземасын дұрыс қолданбаудан, сөздің түп-тамырын дұрыс түсінбеуден, ұлттық табиғатымен үйлестіріп қолданбаудан туындап отыратынын байқауға болады. Сондықтан аудармада заң фраземаларының құқықтық мәні айқын, нормалық жүгі анық ашылуы қажет. Заң мәтіндерінде ұлттық реңкпен, ұлттық мазмұнмен сөйлетілген, сәтті шыққан тұрақталған лексикалық тіркестер мен заң фраземалары баршылық. Мысалы, еншілес, мәжбүрлеу, жедел ізвестіру, жекешелендіру, іздеу салу, мойындау, үкім айту, жауап алу, сынау мерзімі, даулы құқық, сот төрелігі, заңды мүдделері, сотқа жүгіну, лауазымды тұлға, мәміле жасау, ортақ меншік, үлестес болу, жарғылық капитал, бітімгершілік жасау, қокан-лоққы көрсету, су объектісінің ресурстық әлеуеті, техникалық құрылғыларды ақаусыз күйінде ұстау, ерекше жағдайларда мемлекет мұқтажы үшін мүліктен күштеп айыру, жеке басын тінту, бұлтартпау шаралары, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу, көрінеу жалған қорытынды, қылмыстық теріс қылық, қауіпсіздігіне нұқсан келтіру т.с.с .

Ұлтымыздың жанашыры, ұлы жанашылы А.Байтұрсынұлы ұлттық термин жасау қағидаттарын және терминді танымдық жағынан қалыптастырудың алғышарттарын өзі көрсетіп кетті. Яғни өз тілімізде бар құбылыстарды өз тіліміздің мүмкіндігіне сүйене отырып атауландырды, мінсіз етіп ғылыми түрде сөйлетті. Ұлы ұстаз өзі атау беріп отырған құбылыс, үдеріс, ұғымдарды және олардың өзге де ұғымдармен мағыналық байланысын ұлттық ой-түсінігімен сезінді, тіл қабаттарында жатқан бірліктерге жаңаша атау беріп, терминдер жасады. Сондықтан да ол терминдер табиғи, құлаққа етене жақын сезіліп, әлеуметтік ерекшелігінің бар болғанына қарамастан, жалпы қазақ тілді қауымға түсінікті болып қалыптасып кетті.

Сол сияқты заң тіліндегі фраземалық тіркестер мен тұрақты лексикалық тіркестер заң аудармашыларынан үлкен тағаттылық пен зор ынтаны, терең ізденісті қажет етеді. Терминге дұрыс балама табу кез келген аудармашының қолынан келе беретін жұмыс емес. Ол көп жылдық заң терминдерінің қазақша аударма-

сымен жұмыс істеген тәжірибелі аудармашының әлеуеті ғана көтеретін жұмыс. Дегенмен талпыныс жасап, еңбектенсе, кімнің де болсын ғылыми әлеуетін көтеруде орасан зор ықпал етері сөзсіз. Өйткені бір терминнің орыс тіліндегі мағынасын түсіну үшін осы термин төңірегінде бірнеше терминдер жайлы түсінігің болуы керек. Сол сөздің түпнұсқа тіліндегі мағынасына әбден қаныққан соң ғана барып, оны өз тілінде беруге талпыныс жасалады. Осы тіркесті қазақыландыру үшін сол сөздің әдеби лексикасынан бастап, тілдік қолданыстағы нұсқаларын ой сүзгісінен өткізіп, қазақы санның қазанында қайнатып барып қолдануың керек. Басқаша айтқанда, сол тіркеске өз тіліңнен балама іздеу, оның мағынасын ашатындай тіркес табу шығармашылық үлкен ізденісті талап ететіні сөзсіз. Мысалы, «дочерняя» «еншілес» ұғымы өте сәтті шыққан тіркес, беретін мағынасы негізгі орнынан бөлініп шыққан, солай бола тұра сол ұйымның мүддесіне қызмет ететін, сол ұйымнан алатын өз үлесі бар - осы ерекше белгісін ұлттық менталитетпен беріп, ұлттық мазмұнда сөйлету ұлттық заңнаманың қолданыстағы мәтіндерінде аз емес. Осы сияқты ұлттық тілімізде сәтті орнықтырып, нормалық жүктемесін дәл беріп, заң фраземаларын заң мәтіндерінде ұғынықты етіп қолдана білу заң лингвистикасындағы өзекті мәселенің бірі болып отыр. Сонымен қатар заңдық техника тұрғысынан келгенде әр сөз бір ғана мағынаны беруі қажет. Осыған сәйкес, ұлттық заңнама жүйесінде терминдердің бір мағынада түсіндіріліп, бірізділікпен қолданылуына қол жеткізу бүгінгі күннің негізгі талабы болып отыр. Заң тілінің нақты, бір мағыналы болуына қол жеткізуіміз керек. Осы талаптарды жүзеге асырғанда қоғамдық қатынастар дұрыс реттеледі, толыққанды жүзеге асады. Айта кетсек, негізгі заңның – Конституцияның өзінде заң-

дық тіркестерді бірізділікпен қолдануға қол жеткізілмеген. Оған дәлел, Конституцияда бір сөздің бірнеше синоним сөздерімен жазылуы («құқы», «құқығы», «құқысы», «хақы», «хақылы», «хақысы»), бір терминнің орнына әртүрлі сөздердің қолданылуы («еркіндігі», «бостандығы»). Сол сияқты «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 3-бабында Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдарға түсінік берілген. Заңның орыс тіліндегі «аффилированные лица» ұғымы қазақ тіліне «үлестес тұлғалар» деп аударылған. Әрі қарай барлық мәтін бойынша «аффилирленген тұлғалар» және «үлестес тұлғалар» деп алынған, екі түрлі тұлға туралы айтылып жатыр деген ойға қаласың. Бұл Заңда да бірізділіктің сақталмағаны айқын көрініп тұр. Сонымен қатар «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 4-бабының 2) тармақшасында орыс тіліндегі мәтінде «пропавшие без вести» тіркесі қазақ тіліндегі мәтінде «хабарсыз кеткен» деп жазылса, осы баптың 3) тармақшасында және 7-бапта «хабар-ошарсыз кеткен» деп қолданылған. Осы сияқты қазақ тіліндегі заң, заңнамалық актілерде заң терминдеріне аударма жасаудағы, қолданудағы мынадай:

а) бір мәндегі терминдік ұғымның бірнеше мәнде қолданылуы;

ә) көптеген терминдердің синонимдік қатар түзуі;

б) кейде сөздер бір ғылым саласында терминдік қызмет атқарса да, сол терминдік мәнде қолданылмауы;

в) терминдік ұғымның дамуы мен күнделікті өмірде көп пайдаланылуы нәтижесінде кейде термин өзінің нақтылы мағынасынан ауытқып, тым кең қолданылуы сияқты кемшіліктерді жоюға қол жеткізуіміз қажет.

ӘДЕБИЕТ

1. Қайдаров Ә.Т. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. – Алматы: Рауан, 1993. - 43 б.
2. Әбілқасымов Б. XIX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдеби тілі. – Алматы: Ғылым, 1968. — 224 б.
3. Әлкебаева Д.А. Қазақ тілі стилистикасының прагматикасы. Филол. ғыл.докт.дисс. – Алматы, 2005. – 254 б.
4. Исанова А.Ш. Қазіргі қазақ әдеби тіліндегі заң терминдері. Филол. ғыл. канд. дис. авторефер. -Алматы, 1998. -23 б.

REFERENCES

1. Kajdar Ә. Қазақ terminologijasyna zhañasha көзқарас. – Almaty: Rauan, 1993. - 43 b.
2. Әbilqasymov B. XIX ғасырдың екінші zartysyndaғы қазақ әдеби тілі. – Almaty: Fylym, 1968. — 224 b.
3. Әlkebayeva D.A. Қазақ тілі stilistikasynuñ pragmaticasy. Filologij ғыl. doct. dis. - Almaty: 2005. – 254 b.
4. Isanova. A.S. Qazirgi қазақ әдеби tilindegi sañ terminderi. Filologij ғыl. kand.dis. Abtorefaraty. - Almaty, 1998. -23 b.